

VILLA RUSTICA ÎN CADRUL STRUCTURILOR SOCIO-ECONOMICE DIN DACIA

ILIE ȘANDRU

Am încercat în capitolele anterioare o scurtă prezentare a vilelor din Dacia și din Imperiul Roman din punct de vedere tipologic și arhitectonic. Cucerirea Daciei de către Imperiul Roman a dus la formarea unui cadru economic și administrativ nou în care *villa rustica* a trebuit să se acomodeze în noul teritoriu cucerit. Ferma romană și-a găsit un cadru favorabil, ținând cont de relieful Daciei romane, de posibilitățile agricole specifice lumii romane, de facilitățile juridice și economice pe care statul roman le oferea coloniștilor, veniți în Dacia din tot imperiul, și numărului mare de veterani care vor primi în Dacia terenurile cele mai bune. Din informațiile epigrafice rezultă că un număr masiv de veterani au deținut proprietăți funciare în regimul juridic discutat în capitolul despre proprietate.

Datorită faptului că Dacia a fost o provincie puternic militarizată putem trage concluzia că majoritatea veteranilor (proveniți atât din legiuni cât și din trupe auxiliare) vor fi fost proprietarii fermelor romane din Dacia. Coloniștii și veteranii au adus în Dacia o nouă tehnică, noi metode de exploatare și organizare a agriculturii¹.

Există o hartă elaborată de către I. Glodariu în care ne sunt trasate zonele cele mai fertile din Dacia. Privind lista vilelor rustice din Dacia, atât cele săpate cât și cele sondate sau semnalate, observăm că acestea se află tocmai în aceste zone: Valea Mureșului, Bazinul Someșului Mic, sudul Olteniei. Din teritoriile fertile se acoperea necesarul de produse agricole pentru consumul din mediul rural, dar și pentru piețele din orașe.

Întrucât nu cunoaștem regimul deținerii de terenuri de către autohtonii daco-geți nu putem face aprecieri despre o eventuală contribuție a acestora la producția agricolă a provinciei. Oricum autohtonii au fost folosiți ca mână de lucru sezonieră, dar probabil plătită în majoritatea fermelor romane. Din descoperirile arheologice catalogate în rapoartele de săpături din vile, reiese că

¹ I. Glodariu, *Die Landwirtschaft im römischen dakien*, în „ANRW”, II, VI, p. 953.

geto-dacii se aflau permanent în contact cu noua structură economică importată în Dacia: **villa rustica**. Un alt argument este acela că pornind de la dimensiunile fermelor, trebuie să ținem cont că proprietarii nu puteau să execute toate lucrările agricole fără să fi angajat lucrători. Excludem posibilitatea folosirii pe scară largă a muncii sclavilor, eventual implicarea unui **servus villicus** (administrator, vechil de moșie) în supravegherea lucrătorilor și a operațiilor specifice fermelor respective.

O altă problemă importantă care n-a fost încă soluționată este aceea a suprafețelor fermelor din Dacia. În bibliografia de specialitate s-a menționat de cele mai multe ori că proprietățile din Dacia erau mici sau mijlocii, făcându-se comparație cu marile proprietăți (**latifundia**) din Italia, nordul Africii, Gallia, Hispania.

În ultimul timp se încearcă elaborarea unui nou conținut pentru noțiunea de **latifundium**, în sensul că oricare mare proprietate provincială poate fi considerată **latifundium** dacă reușea să se impună în marea producție agricolă din provincia respectivă. În același timp marea proprietate era o condiție de ascensiune socială, trecerea într-un nou statut social „plus élevé”². Pentru a explica prezența mării proprietăți funciare în Dacia, nu ne putem prevala de informațiile autorilor antici deoarece aceștia fac referiri la provinciile latifundiare menționate anterior. Astfel Plinius cel Bătrân ne spune că o mare proprietate este aceea care are cel puțin 250 hectare. Nu credem că au existat astfel de suprafețe aflate în proprietate provincială în Dacia. Chestiunea ar putea intra în contradicție cu faptul că în Dacia a existat o aristocrație sau elite provinciale. Dar criteriul suprafeței deținute nu este o condiție pentru o ascensiune socială, ci doar calitatea de proprietar de fond funciar³.

Ascensiunea socială și economică a unor coloniști și veterani din Dacia ne determină să credem că totuși proprietatea funciară nu depășea o proprietate mijlocie din provinciile occidentale (Gallia, Britannia, Pannonia). Printre aceștia îi menționăm pe: T. Flavius Longinus, C. Iulius Metrobianus, C. Iulius Diocletianus, L. Iulius Bassinus, P. Aelius Fabianus, T. Varenius Pudens, P. Aelius Strenuus și binecunoscutul proprietar de la Napoca P. Aelius Maximus. Acești proprietari au deținut funcții administrative și religioase în orașele și colegiile din Dacia. Urmărindu-le carierele deținute în mai multe orașe din Dacia putem afirma, păstrând proporțiile cu celelalte provincii că în Dacia a existat marea proprietate⁴.

Problema marilor proprietăți din provincii periferice a iscat multe controverse: astfel K.D. White considera că o proprietate de 100 de jugera poate fi încadrată într-o „large scale industrial establishment”, în schimb alți autori

² I. Piso, *L'aristocratie municipale de Dacie et la grande propriété foncière*, în „Latifundium,” p. 437.

³ Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia Romană*, Ed. Mirton, Timișoara, 1998, p. 110.

⁴ I. Piso, *op.cit.*, p. 444.

consideră acea suprafață fie mijlocie, fie „small farm“. Problema a fost definită tranșant: poate fi considerată suprafață latifundiară aproximativ tot ceea ce depășește limitele unei proprietăți familiale ca mijloc de subzistență. Formularea nu corespunde recomandărilor făcute de către Cato conform căruia o suprafață de 50 de hectare poate fi exploatată de o familie de țărani⁵. La Plinius cel Bătrân termenul **latifundium** are un sens peiorativ mai cu seamă că nu ne oferă nici un fel de reper cronologic. Termenul mult disputat își are originea într-un text al lui Varro: „*Quam patrem lati fundi* (I, 16,4)“ și se referă la cei bogați care au „pierdut“ Italia.

Valerius Maximus din vremea lui Tiberius amintește într-un text despre „**magna latifundia**“ de „**septem jugera** (!)“.

Filozoful Seneca într-o scrisoare către Lucillus folosește ironic la adresa aristocrației romane termenul de latifundia, în sensul că această categorie socială este preocupată mai mult de măsura proprietăților lor decât de măsura lucrurilor⁶.

Louis Harmand, referindu-se la proprietățile din Gallia ne spune că suprafața de 2000 hectare pare pe deplin justificată pentru a cataloga proprietatea respectivă drept latifundium⁷.

În vremea lui Nero, romanii considerau că o mare proprietate de aproximativ 300 de hectare reprezintă un latifundium, dar că depășește posibilitățile de exploatare de către o familie din mediul rural⁸.

Foarte interesant este faptul că acest termen nu se găsește nici în textele juridice și nici în cele tehnice (agronomi și **agrimensores**), deci folosirea lui are o conotație fie literară, fie familiară⁹.

Din cele menționate anterior reținem că nu suprafața în sine definește un latifundium, ci probabil producția locală, provincială. Revenind la testamentul de la Sucidava deducem că producția de vin de pe cele două **jugera** era suficientă pentru îndeplinirea obligațiilor din testament.

Viticultura nu constituie o regulă generală pentru constituirea domeniilor latifundiare, dar Cato consideră că o vie de 100 de **jugera** ar fi foarte eficientă pentru un proprietar care dorește să-și eficientizeze ferma, fiind bine știut că producția de vin a permis în permanență o rapidă reacumulare de capital în condițiile concurenței cu produse cerealiere de pe marile domenii sau din importuri africane (Cato, I,11). Unii autori moderni, pornind de la randamentul unei suprafețe viticole în comparație cu producția de cereale arată că 30 **jugera** (K.D.White) sau 32,7 **jugera** (A.Carandini) ar fi suprafețe minime pentru o

⁵ R. Étienne, M. Corbier, M. Aymard în *Latifundium*, p. 1-4.

⁶ René Martin în *Latifundium*, p. 98 sqq.

⁷ Louis Harmand, *L'Occident romain*, Payot, 1960, p. 364.

⁸ René Martin, *Les grands domaines de l'Afrique Mineure d'après les inscriptions*, p.101.

⁹ *Ibidem*, p.102.

eficientă fermă viticolă¹⁰. Făcând un calcul aproximativ al producției de vin (28,1 hl/jugerum sau 112,4hl/hectar), observăm că o vie era totuși eficientă în toate provinciile. În aceeași notă literară, Plinius cel Bătrân arăta că o vie de 60 jugera este „non amplius“ (Plinius, XIV, 48).

Făcând o comparație între producția antică și cea modernă se poate observa că o vie eficientă ar obține o producție aflată între 35 hl/ha – 60 hl/ha. (André Tchernia ne oferă comparativ producția de vin din 1950 în Languedoc de 60 hl/ha și cea de la Palermo din secolul al XVII –lea, aflată între 15-30 hl/ha).

Săpăturile de la Villa Regina – Boscoreale au scos la iveală 18 dolia care indicau o capacitate de depozitare de 100 hl, de unde și concluzia că via proprietarului poate fi estimată la o suprafață cuprinsă între 1,6-2,8 ha. În schimb în Gallia la vila de la Pardigon existau posibilități de depozitare pentru 1700 hl, deci via avea o suprafață cuprinsă între 28,3-48,5 ha.

Din nefericire, nu putem face astfel de calcule sau estimări pentru fermele axate pe producția de cereale¹¹. Această imposibilitate ne este impusă de faptul că situația din Italia nu poate fi comparată cu cea din provincii și nici luată drept punct de plecare pentru o analiză a regimului proprietății, a suprafețelor deținute sau a acumulării fondului funciar¹².

Revenind în Dacia, știm din informații epigrafice despre prețurile unor produse alimentare sau a vinului. Vinul din Dacia care nu era de o calitate foarte bună putea fi cumpărat cu 0,3-8 ași/1 sextarius. Deci un miner din Dacia putea cumpăra din salariul său între 2,5-4 l vin/zi. Cantitatea era mică, ținând cont că vinul era importat în cea mai mare parte din Thracia și Asia Mică¹³¹³. Luând în considerare aceste prețuri, proprietarul celor două jugera de la Sucidava obținea de pe via lui, prin vânzarea vinului, 4800 sesterți. Această sumă ne îndreptățește din nou să considerăm că moștenitorul își putea duce la bun sfârșit obligațiile succesoriale.

¹⁰ André Tchernia, *Les dimensions des quelques vignobles romains*, în „Latifundium“, p.383.

¹¹ Philippe Leveau, *De la céréaliculture et de l'élevage a la production de grain et de viande (l'apport de l'archéologie)* în „Latifundium“, p.357.

¹² Daniele Manacorda, *Sulla proprietà della terra nella Calabria Romana tra repubblica e impero*, în „Latifundium“, p. 170; V.I.Kuziscin, *La grande proprietà agraria nell' Italia romana*, Roma, 1984.

¹³ Stanislaw Mrozek, *Les prix dans le mines d'or de Dacie*, în „Apulum“, IX, 1971, p. 447.